

Subject Area
International Relations

Year: 2022
Vol: 8 Issue: 97
PP: 1428-1434

Arrival
05 March 2022
Published
30 April 2022

Article ID Number
61179

Article Serial Number
26

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29288/sss.61179>

How to Cite This Article

Aslanlı, A. (2022). "Azerbaycan Dış Politikasında Karabağ Sorunu: 20. Yüzyılın Başları" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:8, Issue:97; pp:1428-1434

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Azerbaycan Dış Politikasında Karabağ Sorunu: 20. Yüzyılın Başları

The Karabakh Problem in The Foreign Policy Of Azerbaijan: Beginning of the 20. Century

Araz ASLANLI¹

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora adayı, Ankara, Türkiye

ÖZET

Her ne kadar hem Azerbaycan coğrafyasında birkaç bin yıl öncesine kadar devlet yapıları mevcut olsa da modern anlamda Azerbaycan devletinin ortaya çıkışı açısından 20. yüzyıl boyunca yaşananlar büyük önem taşımaktadır. Günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışı açısından çok önemli bir belge olan 30 Ağustos 1991 tarihli "Bağımsızlık Bildirgesi"nde bu devletin 1918-1920 yılları arasında mevcut olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu ifade edilmektedir. Gerçekten de 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sadece siyasal anlamda değil, sosyolojik ve kültürel anlamda (kimlik oluşum süreci bakımından) Azerbaycan için tarihin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan 23 ay sonra Rusya tarafından işgal edilmiş, 20. yüzyılın büyük bir kısmı Azerbaycan için Sovyetler Birliği dönemi olarak yaşanmış, uzun süren bağımsızlık mücadelesi sonunda 1991 yılında Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuşmuştur. Günümüzde Azerbaycan dış politikasının en temel sorunu olarak kalmaya devam eden Karabağ sorunu da günümüzdeki şekliyle 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, Sovyet döneminde bir süreliğine dondurulmuş, 20. yüzyılın sonlarında tekrar alevlenmiş ve büyük çaplı bir savaşa dönüşmüştür. Bu çalışmada önce Azerbaycan dış politikasının tarihsel gelişim süreci anlatılmış, daha sonra Azerbaycan dış politikasında Karabağ sorununun yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. 20. yüzyılın başları bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere bu dönem Azerbaycan dış politikasının ve Karabağ sorununun birbirlerine paralel olarak geliştikleri (ve doğal olarak birbirlerini ciddi bir biçimde etkiledikleri) dönemdir.

Anahtar kelimeler: Karabağ sorunu, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya

ABSTRACT

Despite existence of state structures in the territory of Azerbaijan for a few millennia, events that occurred during the 20th century played an important role in the emergence of the Azerbaijani state in modern sense. In the Declaration of Independence of the present-day Republic of Azerbaijan, dated 30 August 1991, it is clearly expressed that this state is the successor of the Azerbaijan Democratic Republic, which existed in 1918-1920. Indeed, establishment of the Azerbaijan Democratic Republic in 28 May 1918 is acknowledged as one of the most significant events in the history of Azerbaijan not only in political, but also in sociological and cultural terms (in the process of emergence of Azerbaijani identity). 23 months after its establishment, Azerbaijan Democratic Republic was occupied by Soviet Russia and lived through the Soviet period for the most part of the 20th century. As result of long struggle for independence, Azerbaijan regained its independence in 1991. The long-lasting Nagorno-Karabakh problem, which is currently the main problem in Azerbaijan's foreign policy, also originated in the early 20th century. It was temporarily frozen during the Soviet period, but flamed up in the late 20th century and turned into a large scale war. This work explains the historical development process of the foreign policy of Azerbaijan and then focuses on the place and importance of the Nagorno-Karabakh conflict in Azerbaijan's foreign policy, because in this period Azerbaijan's foreign policy developed in parallel to the Nagorno-Karabakh conflict (and therefore, significantly affected each other).

Keywords: Karabakh problem, Azerbaijan, Armenia, Russia

1. GİRİŞ

Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunu (kısa ve yaygın ismiyle Karabağ sorunu) günümüzdeki anlamıyla Azerbaycan dış politikasıyla neredeyse yaşıttır. Modern anlamda Azerbaycan devletinin ortaya çıkışı açısından 20. yüzyıl boyunca yaşananlar büyük önem taşımaktadır. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuş, kısa süre sonra Rusya tarafından işgal edilmiş, 20. yüzyılın sonlarında ise Azerbaycan bağımsızlığına yeniden kavuşmuştur. Karabağ sorunu da günümüzdeki şekliyle 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, Sovyet döneminde bir süreliğine dondurulmuş, 20. yüzyılın sonlarında tekrar alevlenmiş ve büyük çaplı bir savaşa dönüşmüştür.

Kimilerine göre Karabağ sorunu ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali aslında Azerbaycan'ın bağımsızlık arzusuna ve bağımsızlık mücadelesine Moskova'nın yanıtı (cezalandırma aracı) olmuştur. Buna karşın Moskova'nın daha Sovyetler Birliği döneminde Karabağ sorununa ilişkin politikasının Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini tetiklediğini iddia edenler de mevcuttur. Her halükarda 20. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesiyle Karabağ sorunu birbirlerine paralel olarak gelişmiştir.

Bu çalışmada Karabağ sorununun günümüzdeki şeklinin anlaşılması açısından büyük önem taşıyan Azerbaycan dış politikasının temellerinin atıldığı 20. yüzyılın başlarında Karabağ sorununun ortaya çıkışı incelenmeye çalışılacaktır.

2. AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASININ OLUŐUMUNA GENEL BİR BAKIŐ

Çoğu kiŐi için Azerbaycan dış politikası tamamen yeni bir anlayıŐ olup bu kavram çerçevesinde 1991 sonrasında Azerbaycan'ın ikili ilişkileri değerlendirilmektedir. Çok az sayıdaki başka bir grup Azerbaycan diplomasi tarihini Azerbaycan coğrafyasında tarihte mevcut olmuŐ en eski devletlerden baŐlatmaktadır. Hatta son yıllarda, bu alanda Azerbaycan'da en saygın akademik yapı olarak kabul edilen Azerbaycan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü de zaman zaman benzer tutum sergilemektedir (<http://tarixinstitutu.az>). Aynı enstitü tarafından 2009 yılında yayınlanan "Azerbaycan: Uluslararası İlişkiler ve Diplomasisi Tarihi" isimli kitapta ise diplomasinin mevcut devlet anlayıŐları çerçevesinde ortaya çıkışı ve diğer etkenler dikkate alınarak Azerbaycan diplomasi tarihinin Osmanlı ile Safevi arasında 17 Mayıs 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Őirin AntlaŐması ile baŐlatılmasının daha doğru olacağı savunulmuŐtur (Mahmudov, Şükürov 2009: 15-18)

Öte yandan akademik dünyada mevcut Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1918 yılında kurulmuş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu genel kabul görmekte ve bazı araŐtırmacılar da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemini Azerbaycan dış politikasının ilk aŐaması olarak değerlendirmektedirler. Yani Azerbaycan dış politikası açısından temel alınabilecek bu coğrafyadaki çeşitli devletler (özellikle de Safevi ve sonrasındakiler) önemli olmakla beraber Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi daha çok dikkate değer bulunmaktadır. Bu dönem modern anlamda devletin kurulması, günümüzdeki anlamıyla kimlik inŐası, coğrafi sınırların önemli ölçüde kesinleŐmesi ve benzer birçok açıdan günümüzdeki Azerbaycan devletinin temellerinin atıldığı bir aŐama olarak kabul edilmektedir.

28 Mayıs 1918'de kurulan ve yaklaşık 23 ay yaşayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin dış politikadaki temel hedefleri Azerbaycan isminin, Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığının ve sınırlarının uluslararası kabul görmesini sağlamak olmuştur (Hesenli 2009: 8). Bunu önemli ölçüde baŐardıktan kısa süre sonra ise 27 Nisan 1920'de Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmiş ve 28 Nisan 1920 itibariyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkılarak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Azerbaycan dış politikası aslında formal bir kavram olup, önemli ölçüde Moskova tarafından belirlenmiŐ ve uygulanmıŐtur. Yine de sınırlı çerçevede de olsa bağımsız bir devletin dış politikasını andıran adımlar söz konusu olmuştur. Bunlar arasında Türkiye'ye gönderilen yardım ve Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliğinin açılması da yer almaktadır.

12 Mart 1922'de Tiflis merkezli Güney Kafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bu yapının bir parçası olmuştur (Quliyev 2008: 145-146). 30 Aralık 1922'de Güney Kafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin de katılımıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) kurulmuştur. Bu iki adım Azerbaycan'ın sadece kağıt üzerinde mevcut olan bağımsızlığının tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi. 5 Aralık 1936'da Güney Kafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti parçalanmıŐ, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ayrı birer cumhuriyet olarak SSCB'nin içerisinde yer almaya devam etmiştir. Bu geliŐme Azerbaycan'ın bağımsız bir dış politika yürütebileceği anlamına gelmese de en azından SSCB erevesinde Tiflis merkezlikten Bakü merkezliğe dönüş için olanak saėlamıŐtır.

Bu arada Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı 1922 yılında tamamen ortadan kaldırılmıŐ, SSCB döneminde tekrar 1944 yılında kurulmuştur (Qasımlı 2013: 89). Bu kurum 1991 yılına kadar önemli ölçüde kağıt üzerinde mevcut olmuştur.

Yukarıda ifade edilenler dolayısıyla Azerbaycan dış politikasının kurumsallaŐması daha çok 1991 sonrasına ait bir olgudur. 1980'lerin sonlarında Azerbaycan'da güçlenen bağımsızlık mücadelesi, Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991 tarihinde tam bağımsızlığına ulaŐmasıyla sonuçlanmıŐtır (Cafersoy 2000). Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin son aŐamaları, aynı zamanda Azerbaycan dış politikasının ilk aŐamalarını oluŐtırmaktaydı. Bağımsızlık mücadelesi sırasında dış dünyaya, yabancı ölkelere ilişkin oluşmuş olan algılar, yerleŐmiŐ olan olumlu ya da olumsuz duygular doğal olarak, Azerbaycan bağımsızlığına kavuŐtıktan sonraki dönemde Azerbaycan dış politikasına damgasını vurmuŐtur. Azerbaycan'da dış politika anlamında kurumsallaŐmanın olmaması baŐlangıçta istikrarsız dış politika çizgisine neden olmuştur.

Bağımsızlığın ilk aşamasında genellikle Moskova'yı yoğun bir biçimde dikkate alarak oluŐturulan dış politika, kısa süreli belirsizlik döneminden sonra yerini, tam bağımsızlıkçı, önemli ölçüde Türkiye ve Batı yanlısı politikaya bırakmıŐtır. Bu aŐamayı, yeniden kısa süreli Batı'dn uzaklaŐma ve Rusya'yı yatıŐtırma politikası takip etmiştir. 1993 sonları itibariyle ise Azerbaycan'da yeni bir dönem, dengeli dış politikaya gemiŐ başlamıştır.

3. 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAJCAN'DA ERMENİ MESELESİ VE KARABAğ SORUNUNUN DOėUŐU

19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başları Azerbaycan açısından ulusal bilinçlenme dönemidir. Bu dönem Kafkasya'da yaşayan Ermeniler açısından da ulusal bilinçlenme, dıŐarıdan (özellikle Osmanlıya karşı) desteklenme ve hızlı bir biçimde örgütlenme dönemi olmuştur (Caferyos ve Aslanlı 2017: 242). Bu yapılanmaların en

önemlilerinden birisi olan “Taşnaksutyun Komitesi” 1890 yılında kurulmuştur. “Taşnaksutyun Komitesi”, özellikle Doğu Anadolu’da Ermeni devleti kurmayı amaçlamaktaydı. Ermeni örgütleri bu dönemde, Çarlık Rusyası topraklarına ilişkin iddialarını dile getirmiyorlardı. Bunun nedeni, tarihsel süreçte genellikle işbirliği yaptıkları Çarlık Rusya ile ilişkilerini mümkün kadar sorunsuz sürdürme arzusu olmuştur (Arslan 1996: 21).

Fakat 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki gelişmeler bu ilişkileri göreceli olarak zayıflatmıştır. Şöyle ki, bu dönemde Çarlık Rusyası’nın halkları sorunsuz bir biçimde kontrolü altında tutma stratejisi Ermeni milliyetçiliği ile çatışmaya başlamıştı. Ayrıca Rus Ortodoks Kilisesi Ermeni Gregoryan kilisesini kendisine birleştirmeye çalışması Ermeni örgütleri ve kilisesi tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı.

Özellikle Kafkasya’da etnik çatışmaların başlaması ve Çarlık Rusyası’nın Osmanlı’ya yönelik politikaları, ilişkileri eski seyrine sokmaya başlamıştır. Çarlık Rusyası’da 1905 yılı tarihe aynı zamanda Ermeniler ile Müslümanlar (o sırada “Tatarlar” olarak da isimlendirilen Azerbaycan Türkleri) arasındaki kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir. Şubat 1905’te bir Müslüman’ın Taşnaklar tarafından öldürülmesinin ardından gerginlik tırmanmış ve çatışmalara dönüşmüştür (Swietochowski 1985: 68-69). Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerinde, özellikle de Karabağ ve Gökçe’de çok sayıda insan öldürülmüştür. Daha sonraki aşamada, özellikle de SSCB döneminde her iki toplumun bazı aydınları, aslında 1905-1906 yıllarındaki gerginliğin Çarlık Rusyası tarafından yapay olarak kışkırtıldığını dile getirmiştir. Çarlık Rusyası yetkililerinin bunu yapmasına neden olarak da, işçi hareketlerinin engellenmeye çalışılması, toplumların Rusya yönetimine karşı değil de bir-birleri ile mücadeleye yönlendirilmeleri stratejisi gösterilmiştir (Aslanlı, 2001: 398).

Olayların ilk aşamasında Azerbaycan toplumu ulusal bilinçlenme ve örgütlenme bakımından hayli zayıf, Taşnaksutyun ve benzeri örgütlere sahip olan Ermeni tarafı güçlü konumdaydı. Çarlık Rusya yetkililerinin kaynaklarına göre 20. yüzyılın başlarında Taşnaksutyun örgütünün yaklaşık 165 bin üyesi, 100 bin kişilik askeri birliği bulunmaktaydı. Ayrıca örgüt Bulgaristan’da askeri eğitim kampına, Londra’daki Ermeni Milli Bankası’nda 1 milyon Pound paraya sahipti. Bu kadar güçlü olanaklara ve bazı devletlerin desteğine sahip olan Taşnaksutyun karşısında silahlı örgütlere sahip olmayan, Rusya yönetimi tarafından da “ikinci sınıf” olarak görülen ve çoğu zaman askere bile alınmayan Azerbaycan Türklerinin kendilerini savunmaları neredeyse olanaksızdı.

Çatışmalar 1906 yılında da bir süre devam etse de, tarihsel açıdan ve Çarlık Rusyası açısından önemli olayların yaşandığı 1906–1918 yılları aralığında önemli ölçüde durmuştur. Fakat 1917–1918 yıllarında gelişmeler sonrasında iki toplum arasındaki sorunlar yeniden tırmanmaya başlamıştır. Bilindiği üzere 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Rus Duması (Çarlık Rusya Parlamentosu) feshedilmişti. Ayrıca Rusya’da iktidarı ele alan Bolşevikler “Milletlerin Haklar Bildirisi” ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesini kabul ettiklerini açıklamışlardı. Bunun sonucunda bölgede bir güç boşluğu oluşmuş ve Dumanın Kafkaslardan olan üyeleri Transkafkasya Konfederasyonu’nu ilan etmişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı’nın ilk aşamasında Anadolu’ya yönelik hedeflerini ytm olarak gerçekleştirilemeyen Ermeni örgütleri yeni bir hamle ve Güney Kafkasya’daki hedefleri doğrultusunda yeniden silahlanmaya başlamıştır. Bu, aynı zamanda müttefiklerin Osmanlı’ya karşı Kafkasya’da bir güç oluşturma planlarıyla da üst-üste düşmüştür. Taşnaklar önderliğinde silahlanan Ermeniler günümüzdeki Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran sınırları içerisindeki farklı bölgelerde yaşayan diğer halklara saldırmaya başlamıştır. Bu dönemde Ermeni çetelerinin gerçekleştirdiği katliamlarda ve yaşanan çatışmalarda, çoğunluğu Müslümanlar olmak üzere onbinlerce insan hayatını kaybetmiştir (Aslanlı 2011: 153-193).

4. AZERBAIJAN HALK CUMHURİYETİNİN KURULUŞ SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKADA ERMENİ MESELESİ

Bu koşullar altında Kafkasya’da silahlı Ermeni çetelerinin yeni katliamlara başlaması Çarlık Rusya tarafından genellikle askere alınmayan, daha zayıf örgütlenmiş ve çok az silaha sahip olan Azerbaycan Türkleri için ağır sonuçlar doğurmuştur. Mart 1918 sonlarında ve Nisan 1918 başlarında Bakü’de, Guba’da, Şamahı’da ve diğer bazı bölgelerde Ermeni çeteleri tarafından Türklere yönelik katliamlar gerçekleştirilmiştir (Weems 2002: 59).

Bu aşamada Kafkasya’daki Bolşeviklerin ideolojik olarak kendilerine çok uzak noktada bulunan aşırı milliyetçi Ermeni örgütleriyle işbirliği yapması olayın ilginç yönlerinden birisini oluşturmuştur (Swietochowski 1985: 154-159). Bakü’de ve Azerbaycan’ın diğer bazı bölgelerinde Ermeni çetelerinin Bolşeviklerle işbirliği halinde gerçekleştirdikleri saldırılarda yaklaşık 30 bin Türk öldürülmüştür. Çok sayıda Azerbaycan Türkü katliamlardan kurtulmak için Bakü’yü terk etmek zorunda kalmıştır (Yıldırım, Özönder 1991: 16). Ermeni tarafının diğer toplumlara saldırıları, ayrıca yaşanan diğer sorunlar nedeniyle, Transkafkasya Konfederasyonu’nun da ölme süreci başlamıştır. 26 Mayıs 1918’de artan anlaşmazlıklar sonrasında Gürcistan Transkafkasya Konfederasyonu’ndan

ayrılmıştır. 28 Mayıs 1918 tarihinde ise Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Tarihi Karabağ bölgesi bu dönemde de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak kabul edilmiştir.

1918 yılında yeni kurulmak üzere olan Ararat (Ermenistan) Cumhuriyeti'nin başkentinin hangi kent olacağına ilişkin belirsizlik söz konusu olmuştur. Ermeni nüfusun Ganey Kafkasya'daki büyük kentlerin hiç birisinde yoğunluğa sahip olmaması Ararat (Ermenistan) Cumhuriyeti'nin kuruluşu açısından sıkıntıya neden olmaktadır. Bu arada Transkafkasya Konfederasyonu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerin başka devletlerle görüşmeler yapmaları, anlaşmalar imzalamaları ve bağımsızlıklarını güçlendirmeleri için kendi aralarındaki sorunları asgariye indirmeleri, mümkünse tam çözmeleri gerekmektedir. Özellikle ülkeler arasında sınır çizgilerinin, Ermenistan açısından ise aynı zamanda başkent belirlenmesi diğer ülkelerle görüşmeler açısından önemliydi. Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurucuları "Gümrü'nün Türklerin kontrolüne geçtiğini" ileri sürerek yeni bir başkente ihtiyaç duyduklarını ifade etmiş ve Azerbaycan tarafına Erivan'ın Ermenistan'a verilmesi konusunda başvuruda bulunmuştur. Azerbaycan Milli Konseyi 29 Mayıs 1918'de Tiflis'te toplanarak konuyu görüşmüştür. O sıralarda Erivan nüfusunun çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturduğu için kent Ermenistan'a verilmemesi gerektiği ileri sürülmüştür. Fakat Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Başbakanı Feteli Han Hoylu toplantıda yaptığı konuşmada bölgesel koşulları da dikkate alarak Ermenistan'ın talebine itiraz edilmemesi tezini savunmuştur. Yoğun tartışmalar sonrasında çoğunluk genel olarak bölgenin ve özel olarak Azerbaycan'ın durumunun dikkate alınması gerektiğini, kararın bu koşullar çerçevesinde verilmesinin daha sağlıklı olacağını savunmuştur. Kafkasya'nın genel durumu, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerinin kurulma aşamasında olması, iç sorunlarını çözmelerinin bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını güçlendirme ve uluslararası alanda tanıtma ihtimalini artıracığı, ayrıca Rusya tehdidine karşı ortak direnç oluşturma ihtimali de dikkate alarak Erivan'ın Ermenistan'ın başkenti olmasına itiraz edilmemesi yönünde oy kullanılmıştır (Hasanlı 2009: 96). Karar İrevan (Erivan) Milli Konseyi üyelerinin tepkisine neden olmuştur. Çünkü dönemin Rus arşiv kaynaklarına göre Ermenistan'ın kendi sınırları çerçevesinde görmek istediği Karayazı bölgesinde nüfusun %89'unu Müslümanlar, %11'ni ise Ruslar ve diğer etnik gruplar teşkil etmekteydi. Zengezur bölgesinde ise 123095 Müslüman, 99257 Ermeni yaşamaktaydı (Hasanlı 2009: 116).

Bu tepkiler üzerine 1 Haziran 1918'de konu Azerbaycan Milli Konseyinde yeniden görüşülmüş, fakat aynı gerekçelerle önceki tutumun devamına karar verilmiştir (Hasanlı 2009: 96).

Azerbaycan Milli Konseyi'nin bu kararı üzerine o sırada Batum'da bulunan Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri arasında toprak uyuşmazlıkları konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Uzlaşmaya göre Azerbaycan "Aleksandropol guberniyası" hudutlarında Ermeni devletinin kurulmasına itiraz etmeyeceğini, buna karşılık olarak Ermenistan hiçbir zaman Yelizavetpol guberniyasının Karabağ ve diğer bölgelerine yönelik toprak iddiası içerisinde olmayacağını taahhüt ediyordu (Hasanlı 2009: 96).

Ermenistan tarafı bu anlaşmaya rağmen Haziran sonunda gerçekleştirilen İstanbul konferansında Azerbaycan, Gürcistan ve Osmanlı'ya toprak iddiası ileri sürmüştür. Bu iddiaların tamamen temelsiz olduğu Rusya Devlet Arşivi belgelerinde de görülmekteydi (Hasanlı 2009: 116). Fakat 20. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen politikalar sonucunda Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmı, özellikle de Zengezur Ermenistan'a verilmiş, ardından da etnik temizlik politikasıyla Azerbaycan Türkleri bu topraklardan tamamen çıkarılmıştır.

Bu arada Ermeni örgütlerinin tarihi Azerbaycan yurtları olan günümüzdeki Ermenistan coğrafyası topraklarını güya Anadolu'da "vazgeçtikleri" topraklara karşılık olarak istedikleri hususu Mayıs 1918 sonlarında Halil Paşa tarafından da ifade edilmişti. Enver Paşa bu iddia üzerine Halil Paşa'nın yolladığı telgrafta Erivan ve çevresinin güya "Gümrü ve diğer bazı Ermeni toprakları Türkiye'nin kontrolü altına geçtiği için" Ermenistan'a verilmesi düşüncesine karşı çıkmış, hatta bunun daha sonra bölgede ciddi istikrarsızlıklara neden olabileceğini ifade etmişti (Qafarov 2011).

Ermeni örgütlerinin Kasım 1918'de Azerbaycan topraklarının bir kısmında (Şuşa, Cavanşir, Cebrayıl ve Zengezur kazalarında) katliamlar yapması üzerine Azerbaycan bölgeye askeri birlikler sevk etmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileri Azerbaycan'ın bu adımı üzerine İstanbul'daki Almanya ve Avusturya-Macaristan büyükelçiliklerine, ayrıca Kafkasya'daki Alman ve İngiliz yetkililere başvurarak Azerbaycan'a baskı yapmalarını istemiştir. Fakat Ermenistan başvurduğu tüm taraflardan olumsuz cevap almıştır. Taraflardan hiçbirisi bu toprakların Ermenistan'a ait olduğunu teyit etmemiştir (Swietochowski 1985: 143).

29-30 Temmuz 1919 tarihlerinde Azerbaycan Başbakanı Nesib Bey Yusifbeyli ve Azerbaycan Savunma Bakanı Semed Mehmandarov Hankendi ve Şuşa'yı ziyaret etmiş, bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri ile beraber Ermeni dini liderleri ile de görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede konuşma yapan Ermeni dini lideri iki halkın Azerbaycan içerisinde barış içinde bir arada yaşamasının önemini kaydetmişti.

Bölgedeki karışıklığın önlenmesi bakımından bölgedeki Ermeni azınlığın temsilcilerinin görüşleri, onlarla Azerbaycan yetkilileri arasındaki görüşmeler de önemli olmuştur. Azerbaycan yetkilileri de dönemin koşullarına göre çok ilerici bir tutum içerisinde olmuştur. Örneğin, Karabağ Bölgesi Ermenilerinin 7. Kurultayı'nda konuşma yapan Azerbaycan milletvekili Şefi bey Rüstembeyli Karabağ bölgesinin kaderinin belirlenmesi sürecinde Ermeni nüfusun görüşlerinin de dikkate alınacağını ifade etmiştir (Guliyev 1989: 19). Kurultay çerçevesinde 15 Ağustos 1919'da alınan kararda Ermeni topluluk Azerbaycan içerisinde yaşamak istediklerini belirtmiş, bunun üzerine Azerbaycan yönetiminin atadığı geçici Genel Vali Sultanov'la anlaşma yapılmıştı. 28 Ağustos 1919'da Karabağ bölgesi Ermeni heyeti başkent Bakü'ye gelerek Azerbaycan Başbakanı Nesib Bey Yusifbeyli'yi ziyaret etmiş, bölgedeki anlaşmazlığın barışçıl bir yolla çözümünden dolayı kendisine teşekkür etmiştir.

Kısa süre sonra 12 Ocak 1920'de Paris Konferansında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı resmi olarak tanınırken de, Karabağ bölgesinin onun bir parçası olması uluslararası kabul görmüştür (Aslanlı 2015: 33).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 27 Nisan 1920'de bolşevik Rusya tarafından işgal edilmiştir. Bu tarihe kadarki sürede ülkede etkili güç olarak bulunan hem Osmanlı hem de İngiliz orduları Karabağ bölgesini, Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul etmiştir. 1920 yılı başlarında bazı aşırı Ermeni örgütleri Azerbaycan topraklarında isyanlar çıkarmaya çalışmıştır. Özellikle Rusya'nın teşviki ve yardımı ile Mart 1920 sonlarında Azerbaycan'ın batı bölgelerinde başlatılan karışıklıklar ve Müslüman topluma yönelik saldırılar etkili olmuştur (Weems 1989: 38-40). Bu dönemde çeşitli Ermeni örgütleri gelecekte kendilerine toprak verilmesi karşılığında Azerbaycan'ın işgaline destek verebileceklerini açık şekilde Moskova'ya iletmışlerdi (Nesibzade 1990: 39) Böylece Moskova'nın teşviki ile başlayan saldırıları durdurmak üzere Azerbaycan askeri birlikleri bölgeye gitmiştir. Bunu fırsat bilen Bolşevik Rus ordusu Azerbaycan'ı işgal etmiştir.

5. SOSYALİST YÖNETİM ZAMANINDA AZERBAJYCAN DIŞ POLİTİKASINDA KARABAĞ SORUNU

Ermenistan yetkilileri ve bazı bilim insanları her fırsatta tarihi Azerbaycan toprağı olan Karabağ bölgesinin, güya tarih boyunca Ermenistan'a bağlı olduğunu, SSCB döneminde Stalin'in Ermenistan'dan bu toprakları zorla alarak Azerbaycan'a verdiğini iddia etmiştir. Fakat arşiv belgeleri bunun böyle olmadığını ortaya koymaktadır.

Öncelikle dönemin Ermeni kökenli siyasetçilerinin açıklamalarına ve Ermeni topluluğunun kararlarına gözatalım. Örneğin, daha 22 Mayıs 1919'da, dönemin ünlü Bolşevik Ermeni liderlerden A. İ. Mikoyan, Rusya Komünist (b) Partisi lideri Lenin'e kendi görüşü şu şekilde ifade etmiştir: "Ermeni Taşnakları Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a birleştirme çabasındalar. Fakat bu, Karabağ için yaşam kaynağı olan Bakü'den ayrılmak ve hiçbir bağı bulunmayan İrevan'a birleşmek anlamına geliyor. Ermeni köylüleri 5. Kurultaylarında Azerbaycan'ı tanımayı ve onun yönetimi altında kalmayı kararlaştırmışlardır" (Guliyev 1989: 16). Ayrıca, daha önceki kısımlarda da ifade edildiği üzere, bölge Ermenileri, 7. Kurultayda da Azerbaycan'la bağlılıklarına ilişkin görüş beyan etmiş ve anlaşma imzalamışlardı (Aliyev 1989: 80).

Bolşevik Rus işgalinden bir gün sonra, 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti devrilmiş ve Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Tarihi kayıtlara göre, Karabağ ve Zengezur bölgeleri o sırada Azerbaycan'ın bir parçasıydı.

Bu dönemde Ermenistan'da daha Sovyet yönetimi söz konusu değildi. Bolşevik Rus yönetimi Ermenistan'da da Sovyet yönetimi teşvik etmek için Karabağ ve Zengezur bölgelerinin bu ülkeye verilmesi yönünde Azerbaycan'a baskı yapmaktaydı. Rusya'nın bu adımlarla temel amaçlarından birisi Azerbaycan'ın zayıflatılması, diğeri ise genel olarak gelecekte kullanmak üzere potansiyel sorun alanlarının oluşturulmasıydı.

Ermenistan'da Sovyet yönetimi kurulduktan sonra Azerbaycan'a yönelik toprak iddiaları artmıştır. Konu Rusya Komünist (bolşevik) Partisi Kafkas Bürosunda da gündeme getirilmiştir. Ermenistan iddialarını sürdürünce Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi 27 Haziran 1921'de toplanarak buna tepki göstermiştir. Ermenistan ısrarlarını sürdürünce konu Komünist Bolşevik Partisi (K(b)P) Kafkas Bürosunda görüşülmüştür. 4 Temmuz 1921'de toplanan Komünist Bolşevik Partisi (K(b)P) Kafkas Bürosu önce hızlı bir biçimde karar almaya çalışmış, Karabağ bölgesinin dağlık kısmının Ermenistan'a verilmesi gerektiği konusunda ilk görüş bildirmiştir. 4 Temmuz 1921 tarihli kararın orijinalindeki ifadelerden de görüldüğü üzere bu karar "Karabağ'ın dağlı kısmının Ermenistan'a birleştirilmesi" öngörmekteydi (Rusça orijinalinde "Naqornuyu çast Karabaxa vklyuçit v sostav Armenii") (Guliyev 1989: 90-91). Azerbaycan bu konuya sert tepki gösterince durum değişmiştir. 5 Temmuz 1921 tarihinde görüşmeler devam etmiş, konu daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiş ve farklı bir karar alınmıştır (Aslanlı, 2001: 405). Kararın gerekçesinde "Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli barışın, ayrıca Yukarı ve Aşağı Karabağ bölgelerinin ekonomik bağlantılarının dikkate alınmasının gerekliliği" vurgulanmıştır. Karabağ bölgesinin Azerbaycan'la olan sürekli bağlantısı ve benzer hususlar dikkate alınarak "Dağlık Karabağ"ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalmasına, bölge dahilinde bulunan Şuşa şehri idari

merkez olmak üzere bölgeye geniş bir özerklik verilmesine” karar verilmiştir (Mahmudov, Şükürov 2005: 54-55). 5 Temmuz 1921 tarihli kararın orijinalindeki ifadelerden açıkça görülmektedir ki, Karabağ o tarihe kadar da Azerbaycan toprağı olarak kabul edilmiştir. Zira oylamaya sunulan tasarlardaki ifadelerin orijinallerinde “Karabağ’ın Azerbaycan içerisinde bırakılması”ndan (Rusça orijinalinde “*Karabax ostavit v predalax Azerbaydjana*”) bahsedilmiştir. Halbuki, ilk günkü kararda “Ermenistan’a birleştirilmesi”nden (Rusça orijinalinde “*Naqormuyu çast Karabaxa vklyuçit v sostav Armenii*”) bahsedilmekteydi. Karabağ bölgesinin Azerbaycan’dan koparılacağına ilişkin karara Ermeni üyeler de oy vermiştir (Aliyev 1989: 84-85).

Kararın ardından Azerbaycan sınırları içerisinde Karabağ bölgesinin dağlık kısmında özerk bir yapı oluşturulması yönünde talepler yoğunlaşmıştır. Halbuki, Ermenistan içerisinde daha yoğun ve daha fazla sayıda Azerbaycan Türkü yaşamasına rağmen onlar için benzer bir statü düşünülmemektedir.

Azerbaycan’ın özerklik konusuna çok sıcak bakmaması üzerine Ermenistan Moskova yönetimi üzerinden Azerbaycan’a baskı yapmaya başlamıştır. Rusya Komünist (bolşevik) Partisi Kafkasya Bölge Komitesi 27-28 Haziran 1923 tarihlerinde gerçekleştirilen toplantısında Karabağ bölgesinin dağlık kısmında özerk bir yapı kurulması gerektiği konusunda Azerbaycan’a baskısını artırmıştır. Bununla yetinilmemiş ve Azerbaycan’daki komünist yönetim değiştirilmiştir (Nesibli 2000: 183). Moskova’nın istekleri doğrultusunda, 7 Temmuz 1923’de Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nin oluşturulması kararını almıştır (Guliyev 1989: 52-53). Daha önceki kararda oluşturulacak özerk yapının merkezinin Şuşa şehri olması öngörüldüğü halde Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nin merkezinin Hankendi olmasına karar verilmiştir. 1923 yılı Eylül ayında ise bölgedeki Türk izlerini silmek amacıyla Hankendi’nin ismi değiştirilerek Stepanakert yapılmıştır.

6. SONUÇ

Görüldüğü üzere 20. yüzyılın başları Azerbaycan için bağımsız bir devlet kurmak hedefiyle Ermeni iddialarına karşı direnme hedeflerinin paralel olarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı dönemler olmuştur. Her ne kadar hem Azerbaycan coğrafyasında birkaç bin yıl öncesine kadar devlet yapıları mevcut olsa da modern anlamda Azerbaycan devletinin ortaya çıkışı açısından 20. yüzyılın başlarında yaşananlar büyük önem taşımaktadır. Çünkü 28 Mayıs 1918’de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti önemli ölçüde günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti’nin temelini oluşturmaktadır. Nitekim 30 Ağustos 1991 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi’nde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 1918-1920 yılları arasında mevcut olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin mirasçısı olduğu ifade edilmektedir. Bu belgede de vurgulandığı üzere Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan 23 ay sonra Rusya tarafından işgal edilmiş, 20. yüzyılın büyük bir kısmı Azerbaycan için Sovyetler Birliği dönemi olarak yaşanmış, uzun süren bağımsızlık mücadelesi sonunda 1991 yılında Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuşmuştur.

Günümüzde Azerbaycan dış politikasının en temel sorunu olarak kalmaya devam eden Karabağ sorunu da günümüzdeki şekliyle 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Ermeni iddiaları ve özellikle de Karabağ sorunu 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan coğrafyasında katliamlar, ulusal bilinçlenme, milli devletin kuruluşu ve yıkılış sürecindeki temel faktörlerden birisi ile paralel anılmaktadır. Azerbaycan’ın Rusya tarafından işgalinden sonra da bu sorun çözüme kavuşturulmamış, Sovyetler Birliği döneminde bir süreliğine dondurulmuş, 20. yüzyılın sonlarında tekrar alevlenmiş ve büyük çaplı bir savaşa dönüşmüştür.

Genel olarak Karabağ sorunu hem Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde hem 1918-1920 arasında hem de Rus işgalinden sonraki ilk yıllarda (Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı ortadan kaldırılınca kadarki süreçte) Azerbaycan dış politikasının temel konuları ve çözümü en öncelikli olan sorunlar arasında yer almıştır.

KAYNAKLAR

Aliyev, İgrar, (1989), Dağlık Qarabağ, Bakü, Elm.

Arslan, Ali, (1996), “Rusların Güney Kafkasya’da yayılmalarında Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu’nun Rolü”, Kafkas Araştırmaları, Sayı: 2.

Aslanlı, Araz, (2001), “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Dosyası, Sayı: 7 (1).

Aslanlı, Araz, (2011), “Kafkasya’da Güvenlik ve İstikrara En Büyük Tehdit”, Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji (Der: Cavid Veliyev, Araz Aslanlı), Ankara, Berikan.

Aslanlı, Araz, (2015), Karabağ sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Ankara, Berikan.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu, “Azərbaycan Diplomatiyası”, <http://tarixinstitutu.az/page/77/diplomacy>

Caferov, Nazim, Aslanlı, Araz (2016), “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 53.

- Cafersoy, Nazim, (2000), Eyalet-merkez düzeyinden eşit statüye: Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2000), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Guliyev, Djamil, (1989), K istorii obrazovaniya Nagorno-Karabahskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR: Dokumentı i Materialı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi yanında Marksizm-Leninizm Enstitüsünün Temsilciliği - Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi yanında Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Bakü, Azərneşr.
- Həsənlı, Cəmil, (2009), Azərbaýcan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918- 1920), Bakı, Gərısma MMC.
- Mahmudov, Yaqub, ŞÜKÜROV, Kərim, (2005), Qarabağ: Real Tarix, Faktlar, Sənedlər- Garabagh: Real History, Facts, Documents, Bakü, Tehsil Neşriyyatı.
- Mahmudov, Yaqub, Şükürov, Kərim, (2009), Azərbaýcan Beynəlxalq Münasibətlər Və Diplomatiya Tarixi Dövlətlərarası Müqavilələr Və Digər Xarici Siyasət Aktları 1639-1828, Bakı, AMEA Tarix Enstitüsü.
- Nesibli, Nesib, (1997), Bölünmüş Azərbaycan, Bütöv Azərbaycan, Bakü, Ay-Yıldız.
- Nesibli, Nesib, (2000), Azərbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol, Bakü, Hazar Üniversitesi Neşriyyatı.
- Nesibzade, Nesib, (1990), Azərbaycan Demokratik Respublikası, Bakü, Elm.
- Qafarov, Vasif, (2011), Türkiye-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan meselesi (1917-1922), Bakü, Azərneşr.
- Qasımlı, Musa, (2013), Azərbaýcan Xarici İşlər Nazirləri, Bakı, Mütərcim.
- Quliyev, Cəmil, (2008), Azərbaýcan tarixi: VI cild (aprel 1920 - iyun 1941), Bakı, Elm.
- Swietochowski, Tadeusz, (1985), Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in Moslem Community, Cambridge.
- Weems, Samuel, (2002), Armenia Secrets of a "Christian" Terrorist State, Dallas, St. John Press.
- Yıldırım, Dursun, Özönder, Cihat, (1991) Karabağ Dosyası, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.